

lis J. Dorleijn e.a. (red.), *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen in de jaren dertig*. Nijmegen 2009, p. 61-83.

Jos Borré, 'Gerard Walschap', in: Ad Zuiderent, Hugo Brems, Sander Bax (red.), *Kritisch lexicon van de Moderne Nederlandstalige literatuur*. Groningen 1990.

Susanne Janssen, *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum 1994.

Lut Missinne, "'Schönes Wetter, Mandus": Gerard Walschap in Duitse vertaling', in: *Revolver* 27 (2000), nr. 108 (dec. 2000), p. 4-20.

Lut Missinne & Hans Vandevoorde (red.), *Gerard Walschap. Regionalist of Europeëer? (1922-1940)*. Antwerpen / Apeldoorn 2007.

Anton van Duinkerken (uit *Kristal. Letterkundige productie 1935*)
[Privécollectie]

Cultuuroptimisme en cultuurpessimisme

Gerard Walschap en Anton van Duinkerken in debat over cultuur¹

Anton van Duinkerken en Gerard Walschap, de katholieke criticus uit Noord-Brabant en de geloofsafvallige schrijver uit Vlaams-Brabant, zijn tot het overlijden van Van Duinkerken in 1968 goede vrienden geweest. Dat neemt niet weg dat ze vaak met elkaar in discussie zijn gegaan. Het bekendste meningsconflict is wellicht Van Duinkerken's reactie op *Vaarwel dan*, het boekje waarmee Walschap in 1940 openlijk zijn afscheid van de kerk bekend maakte, maar ook later bleek dat beiden het over belangrijke kwesties lang niet altijd eens waren.

Op 17 januari 1950 vond in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel² een druk bijgewoond debat plaats tussen beide genoemde auteurs. Het debat was georganiseerd door het Kunst- en Kultuurverbond en werd voorgezeten door Maurice Roelants. Andere debatten in deze reeks vonden plaats tussen Raymond Herremans en Albert Westerlinck, tussen Max Lamberty en Richard de Clercq, tussen Karel Jonckheere en Herman Teirlinck. Thema van het gesprek was de vraag hoe cultuurdragers in die naoorlogse tijden naar de toekomst keken: met vertrouwen, als verdedigers van een cultuuroptimisme, of integendeel met angst en twijfel over de toekomst van de westerse wereld en cultuur, als

¹ Deze tekst is de licht gewijzigde versie van de lezing door Lut Missinne gehouden op de twaalfde studiedag van het Gerard Walschap Genootschap, met als thema 'Gerard Walschap en de Nederlandse literatuur', op 27 november 2010 in de Universiteit Antwerpen.

² Het debat vond plaats in Brussel en niet in Antwerpen, zoals Michel van der Plas in zijn biografie over Van Duinkerken, *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek* (Amsterdam 2000), op p. 412 verkeerdelijk vermeldt.

cultuurpessimisten dus. Dit gesprek werd verslagen in het weekblad *De Linie*,³ maar aangezien dit jezuïetische blad al eerder een felle strijd voerde tegen Van Duinkerken – men vond hem ‘vrijzinnig’ en verweet hem anticlericalisme – valt van deze zijde niet echt een objectief verslag te verwachten. Er is ook een getuigenis van een tijdgenoot die in Brussel aanwezig was, Lode Roose, de latere hoogleraar oude letterkunde aan de Universiteit van Leuven, die in een herinnering aan Van Duinkerken op deze avond het volgende schrijft:

Het werd geen eigenlijk debat maar een afwisselende uiteenzetting over waarom men op dat moment cultuurpessimist of, met zijn opponent [Walschap, LM], cultuuroptimist diende te zijn. Het bleef een dovemansgesprek, waarbij Van Duinkerken met angst opzag tegen de toekomst. Maar vrienden zijn zij tot aan de dood gebleven.⁴

Walschap en Van Duinkerken hadden al eerder over dit thema gediscussieerd, met name in een korte briefwisseling, die in 1946 werd gepubliceerd in het weekblad *De Drie Landen*.⁵ Walschap had een open brief geschreven met als titel ‘Tegen verguizing van het heden en cultuurpessimisme’, waarop Van Duinkerken een week later zijn ‘Antwoord aan Gerard Walschap’ formuleerde: ‘Over cultuurpessimisme’.

3 In welbepaalde katholieke kringen werd Van Duinkerken in die periode reeds als een ‘zorgenkind van het episcopaat’ gezien (Michel van der Plas, *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek*, p. 413). Op 20 januari bracht *De Linie* verslag uit over de avond en meldde dat op het debat ‘geen christelijk getuigenis’ te horen was geweest. *De Tijd*, de krant waarin Van Duinkerken zijn literaire kritieken publiceerde, reageerde tegen deze verslaggeving op 25 januari 1950. Ook in het Brusselse weekblad *De Spectator* trachtte Van Duinkerken zijn meningsverschil met *De Linie* toe te lichten en waarschuwde dat dit jezuïetenblad mensen herbergde die de steunpilaren van Zwart Front waren geweest (Van der Plas, p. 412). Ondanks het feit dat *De Linie* grote moeite had met Van Duinkerken's katholieke standpunten prees het blad zijn eruditie en welsprekendheid in het debat: ‘In tegenstelling tot Walschap maakt Van Duinkerken een positief, bekwaam en vaak nuttig gebruik van zijn clericale eruditie, welke hem tot een welsprekend, ja briljant geloofsverdediger kan maken daar waar Walschap, in zijn onvervaardheid van half-deskundige, slechts met amusante, schrandere of schadelijke simplificaties weet te opereren.’ (‘Op- of Ondergang. Debat tussen Gerard Walschap en Anton van Duinkerken’, in: *De Linie*, 20 januari 1950).

4 Lode Roose, ‘Anton van Duinkerken en Vlaanderen’, in: *Ons Erfdeel* 31 (1988), nr. 4, p. 559-568, hier p. 566.

5 Gerard Walschap, ‘Tegen verguizing van het heden en cultuurpessimisme’, in: *De Drie Landen*, 3 augustus 1946; Anton Van Duinkerken, ‘Antwoord aan Gerard Walschap. Over cultuurpessimisme’, in: *De Drie Landen*, 10 augustus 1946.

Men kan zich afvragen of er een verband bestaat tussen Walschap's visie op de ontwikkeling van de cultuur en zijn geloofsevolutie, met andere woorden, men kan zich de vraag stellen waarom hij zo nadrukkelijk een cultuuroptimistische houding meende te moeten verdedigen, kort nadat hij publiekelijk had verkondigd niet langer gelovig te zijn.

Over optimisme en pessimisme

Aan het begin van de jaren twintig is dit thema in de kritieken en recensies van Walschap nauwelijks aanwezig. Dat blijkt na een lectuur van het vroege kritische werk van Walschap, voornamelijk gepubliceerd in *Het Vlaamsche Land*.⁶ Het duikt op in 1926, in het proefnummer van *Hooger Leven*, in een stuk waarin Walschap ‘doel en lijn’ – zo luidt ook de titel – van zijn rubriek Kunst en Letteren uiteenzet: ‘Over heel Europa waait als een wind een nieuwe geest. Walg om het materialisme, rationalisme, technisch pragmatisme, stijgt de menschheid naar de keel. Zij snakt en hijgt naar een zuiverder, vrijer lucht.’⁷ Het werk van de Duitse cultuurfilosoof Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, dat een historisch analytische visie presenteerde waarin hij beschreef hoe de westerse beschaving zich in een vervalperiode bevond, was op dat moment al verschenen. Het origineel kwam uit in 1918, maar dat boek was niet in het Nederlands vertaald en het was in het Nederlandstalige gebied ook nauwelijks serieus besproken. Bij Johan Huizinga en Menno ter Braak zijn de grondigste besprekingen ervan te vinden, in Vlaanderen hebben de jonge André Demedts en Victor Leemans over Spengler geschreven, maar de meeste auteurs kenden het boek uitsluitend van reputatie en citeerden alleen de titel: ‘De ondergang van het Avondland’.⁸

6 Zie Gerard Walschap. *Kritisch werk 1922-1926. Verzameld, ingeleid en geannoteerd door Manu van der Aa*, Gent 2006.

7 Gerard Walschap, ‘Doel en lijn’, in: *Hooger Leven*, 14 november 1926 (proef- en programmanummer), p. 9-10. Ook in: Gerard Walschap. *Kritisch werk 1922-1926*, p. 500-504, hier p. 500.

8 Zie hierover: Els Conix, *Spenglers cultuur- en geschiedenisopvatting. Receptie in België en Nederland 1919-1939*. Onuitgegeven licentieverhandeling, KU Leuven 1982.

Een jaar later, in 1927, toen Walschap een paar maanden werkzaam was als redactiesecretaris van *Hooger Leven*, schreef hij in zijn rubriek 'Kunst en Letteren' een tweedelige bijdrage, getiteld 'De ondergang'.⁹ Walschap schetste in het typisch katholieke discours van toen een pessimistische visie op zijn tijd: de catastrofe van de Eerste Wereldoorlog moest worden gezien als de logische gevolgtrekking van de filosofische en maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste eeuwen; de ellende van deze tijd was veroorzaakt door individualisme, zelfoverschatting, zelfzucht die met de renaissance zijn intrede had gedaan, blind vertrouwen in de rede en de mogelijkheden van de technologie, kortom, in de woorden van Walschap: door 'de zotte hoovaardij van het ego', de 'dronkemansgang over de 18^e en 19^e eeuw van het arme menselijk verstandje'.¹⁰ Maar het tij kon nog worden gekeerd, als nu maar de juiste keuzes werden gemaakt. De mens had het besef van objectieve waarden verloren, het besef van een hogere werkelijkheid, verbonden met de aristotelische triade van 'het ware, het goede en het schone'. Hij had slechts hiernaar terug te grijpen om weer op het rechte pad te geraken. De situatie kon volgens Walschap worden voorgesteld in een heldere oppositie, een denkpatroon waarin subjectivisme tegenover objectivisme werd geplaatst: 'Alles herleidt zich tot die kapitale vraag, tot de ontstellende keuze tusschen subjectivisme en objectivisme. Ben ik mijn god of is er een andere God waarvan ik afhang?'¹¹ Als er nog hoop was voor de mensheid, dan moest deze onmiskenbaar gevestigd worden in deze transcendente orde.

Toen Walschap in 1930 de bundel *Hedendaagse ketterijen* van Anton van Duinkerken onder ogen kreeg, moet dit boek bij hem zowel gevoelens van instemming als van afwijzing hebben opgeroepen. Hij geeft in zijn recensie¹² van deze bundel vooral uiting aan de laatste, maar hij deelde toen met Van Duinkerken onder meer de afkeer van een renaissancistisch individualisme.

9 Gerard Walschap, 'De ondergang', in: *Hooger Leven*, 22 mei 1927, p. 648-649 en in: *Hooger Leven*, 29 mei 1927, p. 680-681. Zie hierover ook: Rajesh Heynickx, 'Een spel van centrifugale en centripetale krachten.

Het neothomisme in de kunst- en cultuurkritiek van de vroege Gerard Walschap', in: Lut Missinne & Hans Vandevoorde (red.), *Gerard Walschap. Regionalist of Europeëer? (1922-1940)*, Leuven 2007, p. 21-42.

10 Gerard Walschap, 'De ondergang', in: *Hooger Leven*, 22 mei 1927, p. 648.

11 Gerard Walschap, 'De ondergang', in: *Hooger Leven*, 29 mei 1927, p. 680.

12 Gerard Walschap, 'Im Westen Neues', in: *Hooger Leven*, 19 januari 1930, p. 84-86.

Walschap had het vooral moeilijk met de waarde die Van Duinkerken hechtte aan intellectualisme en met het feit dat hij een plaats voor rationaliteit in zijn Godsbesef bepleitte. Daarom verweet Walschap Van Duinkerken een 'schools academische geest' en vond hij 'dat [hij] nog altijd veel te veel over de werkelijkheid heen redeneert en met al zijn gespitst vernuft, niet levenswijs genoeg weet te spreken.'

Walschap hield ook niet van de titel *Hedendaagse ketterijen*. Die kwam op hem over als 'een inkwisiteurskaart met zwarte of bloedroode vlagskens om de gewesten der wereld aan te wijzen, of de gebieden van kennis en bedrijvigheid, die aangetast zijn door hedendaagsche ketterij. En met geel-witte vlagskens waar het nog pluis is.'¹³ Dat hij zelf in 1926 precies hetzelfde had gedaan en zichzelf de rol had toegedicht 'van een niet onnuttigen politieagent [...] in het verkeer der gedachten',¹⁴ vergeet hij hier gemakshalve maar even. En er was nog iets wat Walschap stoorde:

Hij schrijft zijn opstellen als Hollander en voor Holland. [...] het is droge kost zulle. Het is voor Holland. Het gaat over de houding van Nederlandsche protestanten en vrijzinnigen tegenover het roomsch geloof. Het is tegen het boek van Just Havelaar dat hier niet gelezen wordt, tegen Marsman die jandorie nen heiden moet zijn, waar wij hier niets van merken, tegen artikelen, die we niet lezen, van A.M. De Jong, tegen de inleiding van een studie van Anthonie Donker, iets waar wij, als we er niet mee akkoord zijn, overheen lezen.¹⁵

Het is een afwerende houding die vrij snel zal keren, maar aanvankelijk is Walschap nog zo verblind door de verschillen en de vermeende achterstelling van de Vlamingen, dat hij de essentie van een paar discussies mist. Wanneer hij in

13 Ibid., p. 85.

14 Gerard Walschap, 'Ordering', in: *Het Vlaamsche Land*, 5 juni 1926, p. 301. Ook in: Gerard Walschap, *Kritisch werk 1922-1926*, p. 458-460, hier p. 460. Dezelfde ideeën zijn ook te vinden in: Gerard Walschap, 'Doel en lijn', in: *Hooger Leven*, 14 november 1926 (proef- en programmanummer), p. 9-10. Ook in: Gerard Walschap, *Kritisch werk 1922-1926*, p. 500-504.

15 Gerard Walschap, 'Im Westen Neues', p. 85-86.

1931 *Prisma* bespreekt, de bekende bloemlezing uit de Nederlandse poëzie na 1918 van D.A.M. Binnendijk, het startschot van de vorm- of ventdiscussie in Nederland, weet hij over Binnendijks inleiding het volgende te melden:

Dit is dus een van de vele treffende voorbeelden van Holland's totale onbekendheid met vlaamsche letterkundige verhoudingen. D.A.M. Binnendijk weet dus niet dat de poëzie der dichters van het Fonteintje Roelants, Minne, Herreman en Leroux op zijn minst even modern-expressionistisch is als de 'statische' der moderne niet-katholieke Nederlanders. [...].¹⁶

Die uitspraak zal Walschap later zelf wel rechtzetten, maar over de vermeende moderniteit van de Fonteiniërs gaat het hier niet. Binnendijk weet niets over de afstand tussen Marnix Gijsen en Wies Moens en evenmin over de afstand tussen deze beiden en Paul van Ostaijen. Zijn karakterisering van de Vlaamse poëzie is in de ogen van Walschap 'totaal onjuist door haar onvolkomenheid'.¹⁷

Geestelijke weerbaarheid

In 1936 schrijft Walschap twee opstellen over cultuuroptimisme.¹⁸ Hij sluit aan bij de oproepen tot 'geestelijke weerbaarheid' – het is het jaar dat in Nederland het Comité van Waakzaamheid wordt opgericht – en pleit voor een 'streven naar culturele weerbaarheid' en naar 'een constructivisme op een metafysische grond', én hij legt uit waarom hij zich tegen cultuurpessimisme meent te moeten verweren:

Ik geloof dat dit de vruchten zijn van onzen 'Untergang des Abendlandes'-geest. Wij hebben elkaar zoo lang wijs gemaakt dat Europa aan alle

16 Gerard Walschap, 'Essays en kritieken', in: *Hooger Leven*, 4 januari 1931, p. 28-30, hier p. 29.

17 Ibid.

18 In een brief aan Hugo Walschap van rond 1951 (Gerard Walschap, *Brieven 1951-1965*. Amsterdam 2002, p. 11) schrijft hij dat deze artikelen van 1936 nauw aansluiten bij zijn antwoorden aan Van Duinkerken in 1946: 'Dat was dus zozegd in mijn pessimistische tijd.'

mogelijke inwendige en uitwendige, ongeneeslijke ziels- en lichaamsziekten lijdt, dat wij nu tot panische vertwijfeling vervallen, van den eenen kwakzalver naar den anderen loopen.¹⁹

Walschaps analyse brengt hem tot twee conclusies. Het lijkt nu geen kwestie meer van een oppositie tussen objectivisme en subjectivisme, hij diagnosticeert een politieke oorsprong van dit pessimisme. Het is zorgwekkend, aldus Walschap, dat intellectuelen nu ook denken dat 'het voortleven der cultuur afhankelijk is van het dilemma politiek links of politiek rechts'. Vervolgens besluit hij: 'Ik ben het zeuren moe gehoord over het verval van kunst en literatuur en durf beweren wat ik reeds elders deed, dat niemand de eigen tijd op het verleden kan afmeten.' Walschaps visie is hier tegelijk simplistisch en modern.²⁰ Intuïtief baseert hij zich op een vertrouwen en een geloof in de toekomst. Men moet de toekomst durven zien en niet alleen naar het verleden terugkeren:

Ik voor mijn deel geloof in de wording van een nieuwe cultuur en een nieuwe kunst, die ik met al mijn vezelen meen aan te voelen zonder hare omtrekken te kunnen beschrijven. [...] In een nieuw kunstwerk, helder, subtiel, glanzend, krachtig. Ik weet waaruit het ontstaan zal: niet uit de partijen, niet uit democratie, niet uit dictatuur.²¹

Deze positie tracht hij vervolgens met argumenten te onderbouwen en doet dat weer volgens de gekende neothomistische denktrant, vanuit scherp afgegrensde definities en met behulp van duidelijke tegenstellingen en klare denkkaders.

19 Gerard Walschap, 'Cultuuroptimisme I', in: *Hooger Leven*, 10 oktober 1936, p. 1482. Het vervolg verscheen twee weken later.

20 De idee-fixe dat een traditie steeds, en dit vooral in een snel veranderende wereld, nog kon en moest worden ingepast in de nieuwe ideeën – zonder daarmee in een valse nostalgie te belanden –, was immers hét kernpunt van het neothomisme. Hierdoor raakten in Walschaps discours centrifugale en centripetale krachten in elkaar verstrengeld. (Rajesh Heynickx, 'Een spel van centrifugale en centripetale krachten', 2007)

21 Gerard Walschap, 'Cultuuroptimisme II', in: *Hooger Leven*, 24 oktober 1936, p. 1554.

Walschap vindt rond deze tijd voor zijn ideeën steun bij twee gelijkgezinden: Albert Verwey en Albert Westerlinck. Albert Verweys cultuurkritisch essay, *Het lijden aan de tijd* (1936) werd door Walschap besproken in *Hooger Leven* op het eind van 1936.²² Hij citeert Verwey uitvoerig:

Ik ben van meening dat in dit alles het lijden aan den tijd, de overmaat van dat lijden, het eigenlijke kwaad is dat bestreden moet worden. Ik acht alleen die geesten van beteekenis – het behoeven volstrekt geen *grote* geesten te zijn – die dat leed weerstaan en aan de eerst afwerende en daarna scheppende vermogens van den menschelijken geest – vermogens dus die het eigendom van allen zijn – onvoorwaardelijk geloof hechten en er vertrouwen in stellen. [...] De verzekerdheid dat wij een nieuwen, misschien een grooten tijd tegemoet gaan, moet een natuurlijke eisch van zelfbehoud en gezondheid iedere andere gestemdheid afwijzen.

Walschap treft bij Verwey een nieuw element van het cultuurpessimisme aan, namelijk 'een overschatting van de nationaliteitswaarde'. Het gevaar dreigt, aldus Verwey, dat de 'groven en onrijpen' de macht krijgen en deze ontwikkeling andere landen drijft tot overschatting. Tegenover de overschatting van het nationale bestaat slechts 'een verweer op langen duur [...] dat zijn kracht moet zoeken in niet nationale maar boven-volkelijke verbanden'. Daarom dient de schrijver zich, zonder zijn nationaliteitsgevoel prijs te geven, te richten op internationaal geestelijk verkeer.

Een tweede medestander voor zijn cultuuroptimistische houding vond Walschap in Albert Westerlinck, die in december 1936 in *Hooger Leven* een medi-

22 Gerard Walschap, 'Albert Verwey, cultuuroptimist', in: *Hooger Leven*, 12 december 1936, p. 1806. Walschap vermeldt dat deze studie verscheen in *Het Kouter*, een Nederlands tijdschrift voor religie en cultuur. 'Ik heb het nummer van dit hier in Vlaanderen vrijwel onbekende tijdschrift nog niet kunnen bemachtigen en moet mij tevreden stellen met het uitvoerig, van lange aanhalingen voorzien relaas, dat in het Algemeen Handelsblad (Amsterdam) is verschenen.' In vijf jaar tijd heeft Walschaps blik zich veel sterker noordwaarts gekeerd.

tatie schreef over 'Geestelijke weerbaarheid en cultuuroptimisme'.²³ Westerlincks pleidooi was er zeer op gericht de ideale waarden in het praktische leven te integreren. De idealen van rechtvaardigheid, waarheid en deugd zullen nooit vergaan, omdat ze beantwoorden aan de diepste aspiraties van ons menselijk hart, oordeelde Westerlinck, maar vooral moesten deze morele grondslagen in de politieke en maatschappelijke orde werkzaam worden.²⁴ Dat 'de bittere oppositie der nationalismen' de grote kanker van de tijd vormde, daarover waren de meesten het eens, maar Westerlinck waarschuwde evenzeer voor de 'verzwakking der innerlijke morele krachten' en 'der geestelijke normen'.²⁵

Wanneer in 1937 Van Duinkerken *Verscheurde Christenheid* verschijnt, een historische analyse van breuken in de geschiedenis van de gelovigen, erkent Walschap volmondig zijn leidende positie: 'Anton Van Duinkerken is ongetwijfeld de belangrijkste figuur in het katholiek literatuurleven van het Nederland dezer dagen'.²⁶ Hij ziet in hem naast een dichter vooral een 'grootstijlsch essayist', in vergelijking met anderen 'onbetwistbaar de meerdere, door zijn ruimere belangstelling, zijn frisscheren stijl en vooral door zijn uitgebreidere historische kennis.' Hij kan 'persoonlijk, oorspronkelijk en in zekere zin 'revolutionair' schrijven. Terwijl iedereen zijn retorisch talent als bron voor zijn overtuigingskracht looft, schrijft Walschap dat Van Duinkerken gezag deels verklaard moet worden door dat 'inheemsche, dat eigenhaardsche van zijn stem'. Van hem neemt men de kritiek aan, omdat hij 'den waren ecclesiastieken toon' heeft. Walschap haalt vervolgens instemmend een lang citaat aan over hoe kerks zijn vroeger geloof gelijk stond met slaafs en onoorspronkelijk

23 Albert Westerlinck, 'Meditatie over geestelijke weerbaarheid en cultuuroptimisme', in: *Hooger Leven*, 12 december 1936, p. 1807, vervolg in: *Hooger Leven*, 19 december 1936, p. 1844. In 1937 schreef Westerlinck nog twee bijdragen van dezelfde strekking: 'Brief over dezen tijd', in: *Hooger Leven*, 19 juni 1937, p. 781 en 'Ontluistering van den Geest', in: *Hooger Leven*, 26 juni 1937, p. 803.

24 Westerlinck richtte zijn pijlen vooral op de Franse filosoof Julien Benda, die hij tot de 'realisten' rekende, oftewel diegenen die verkondigden dat alleen het kwaad in deze wereld tot succes en macht kan leiden. Volgens Westerlinck was het belangrijk om in te zien dat spirituele waarden juist wel praktische waarden kunnen zijn die de structuur van de maatschappij moeten stutten.

25 Albert Westerlinck, 'Meditatie over geestelijke weerbaarheid en cultuuroptimisme', in: *Hooger Leven*, 19 december 1936, p. 1844.

26 Gerard Walschap, 'Van Duinkerken over de verscheuring der christenheid', in: *Hooger Leven*, 15 mei 1937, p. 626.

zijn, en hoe moeilijk het voor markante en originele persoonlijkheden was om dit met kerksheid te verenigen. Maar hij heeft ook kritiek: Van Duinkerken beschrijft geen pragmatische oplossing voor de wijze waarop een hereniging tot stand zou moeten komen. Net als Westerlinck hamert Walschap op de noodzaak van een praktische aanpak.

Meteen na 1945 komt de discussie over de cultuurcrisis en de ontwikkelingen in de tijdsgeest weer ter sprake. Walschap schrijft dat hij na de oorlog had uitgekeken naar nieuwe publicaties van Anton van Duinkerken, maar dat hij zich ontgoocheld voelt door diens stuk 'Beschaving zonder toekomst'²⁷, waarin hij zijn vriend als cultuurpessimist ziet optreden. Walschap voelt de behoefte om dit meningsverschil publiekelijk uit te spreken en te argumenteren waarom hij cultuuroptimist is en Van Duinkerken cultuurpessimist. Hij schrijft een open brief 'Tegen verguizing van het heden en cultuurpessimisme'.²⁸ Hij vraagt zich af hoe het komt dat grote denkers (en hij noemt de autoriteiten die Van Duinkerken zelf aanhaalt: Paul Valéry en Johan Huizinga) niet zien dat 'het Europeesch denken even dynamisch en scheppend blijft voorttrillen als het technische experiment'. 'Maar een kind kan zien dat de Europeesche beschaving niet meer uit te roeien is,' vindt Walschap. 'Zij kan overtroffen worden door andere werelddeelen, maar niet terugvallen in barbaarsheid. Zij is van nu af mondiaal.' Hij ziet rond zich tal van argumenten voor deze visie. De boeken waarin Erasmus zijn tijd hekelde en hoonde, worden nu beschouwd als bewijzen van de grootheid van deze tijd. Het moet liggen aan een gebrek aan verbeelding, meent Walschap: 'Bij gebrek aan verbeelding vindt de mensch het verleden mooier dan de werkelijkheid rondom hem, bij gebrek aan verbeelding jaagt het nieuwe van de toekomst hem angst aan.' Maar halfweg verandert Walschap van onderwerp, en van een betoog over het geloof in de menselijke vooruitgang en de inzet voor idealen gaat hij over naar het thema van godsdienstigheid en geloof. Het mag dan wel zijn dat de godsdiensten hun drijfkracht hebben verloren, de menselijke idealen

27 Walschap schrijft in zijn Brief dat Van Duinkerken's stuk 'Beschaving zonder toekomst?' verscheen in het allereerste nummer van *Elseviers Weekblad*, maar daarin is het niet terug te vinden.

28 Gerard Walschap, 'Brief aan Anton van Duinkerken. Tegen verguizing van het heden en cultuurpessimisme', in: *De Drie Landen*, 3 augustus 1946.

hebben dat niet. Hij is ervan overtuigd dat de goddeloze mens een sterke rust kent, waaruit hij met zijn verstand en instinct kracht kan putten.

Het antwoord van Van Duinkerken is scherp, maar rustig en vastberaden.²⁹ Hij zal uitleggen waarom hij als katholiek toch pessimistisch is beginnen denken, en wil vooral duidelijk maken dat zijn pessimisme niets te maken heeft met zijn geloof. Sommigen mogen na de gruwelen van de oorlog in een nieuwe betere wereld hebben geloofd, hij niet. 'Uw vertrouwen in den mensch is zoo groot, dat het bijna den naam mag dragen van een waarachtig geloof,' schrijft Van Duinkerken, en hij herinnert Walschap aan hun verwachtingen in 1918. Toen

meenden gij en ik een nieuwen tijd in te treden. Gij spreekt zelfs van een duizendjarigen vrede in broederlijkheid. [...] ... ik wil u wel bekennen, toen te hebben geloofd, dat de ontzettende offers, door Europeesche mensen gebracht, ten goede zouden komen aan het algemeen menschelijk levensgeluk in ons werelddeel. Inderdaad, een nieuwe broederlijkheid hebben wij verwacht. Indien zij gekomen ware, zooals wij haar voorstelden, zou deze nieuwe broederlijkheid voorzeker den grondslag hebben kunnen vormen tot een hernieuwde cultuur.

Een soortgelijk optimistisch geloof, dat uit de ellende van de oorlog, 'uit het gelijkelijk gedeelde noodlot der millioenen een nieuwe mens te voorschijn treden zal, een deemoedige, bereid tot uiterste offers, toegerust met een sterk besef van saamhorigheid', een geloof dat Van Duinkerken niet alleen bij Walschap aantreft, maar ook in een boek als *Doortocht*, het oorlogsdagboek van Bert Voeten, kan hij zelf niet opbrengen. Voor hem is datgene wat hij sinds 1933 gezien heeft, een raadsel, en dat is het gebleven. 'Gij hebt mij alleen verzekerd, dat men voortleven kan tusschen raadselen en gelukkig zijn.' Hij omschrijft dat raadsel als volgt: 'dat ik niet twijfelen kan aan de waardigheid van den persoonlijken mensch, en dat ik nochtans ieder uur deze waardigheid

29 Anton van Duinkerken, 'Antwoord aan Gerard Walschap. Over cultuurpessimisme', in: *De Drie landen*, 10 augustus 1946.

welbewust, opzettelijk en met uitgesproken welbehagen geschonden zie. Dit weerhoudt mij, zoo optimistisch te zijn, als gij mij gaarne zaagt.'

Van Duinkerken legt uit wat zijn twijfel inhoudt: 'Ik heb alleen de bittere vraag gesteld, of er in West-Europa op dit oogenblik, na deze catastrofe, nog voldoende scheppende kracht is, om den mensch, louter als mensch, zich bewust te doen blijven van zijn waardigheid.' Als symptomen van een cultuurondergang ziet hij

het gemis van een bindend transciendens, het wantrouwen jegens de traditie, het verdringen van de gegevens der geesteswetenschappen door de resultaten der technische ervaring, het verbrokkelen van den stijl door een spitsvondige zucht naar individueele oorspronkelijkheid.

Maar, zo besluit Van Duinkerken, ook Walschap is beducht voor die terugkeer naar een voorculturele toestand. In *Houtekiet* schreef hij immers

de geschiedenis van den individueelen barbaar, in wiens leven het geheele proces der cultuurwording zich summier voltrekt. [...] Houtekiet is de heilige van een religie, die zich niet als religie herkennen wil. Gij hebt dit niet als tragisch in hem aangevoeld. Gij hebt alleen wording gezien en U verblijdt. Doch in die wording speurde ik bij de lectuur van Uw boek de kiem van een ondergang.

Voor een buitenstaander, die deze discussies meer dan een halve eeuw later opnieuw leest, staan de standpunten dichter bij elkaar dan toen het geval moet hebben geleken. Zowel Walschap als Van Duinkerken hebben voeling met een tragische levensvisie, beiden zien voor de verbeelding een belangrijke rol weggelegd in de cultuur, beiden moeten ook toegeven dat ze bij hun beoordeling van de tijdsgeest de complexiteit van een maatschappelijke en culturele evolutie in beschouwing moeten nemen.

Maar er is ook een onoverbrugbare kloof. Na de Tweede Wereldoorlog en na Walschaps openlijke geloofsafval blijkt er zich een ommekeer te hebben voorgedaan in diens houding tegenover datgene wat in de jaren dertig een afstand

schiep tussen hem en zijn Brabantse collega: de waardering voor intellect en rationaliteit. Betekenden de Verlichting, de eeuw van de rationaliteit, de filosofie van Kant vóór de oorlog nog ketterse denkrichtingen voor Walschap, in zijn ongelovige periode vormden ze hét houvast en de kernargumentatie voor zijn nieuwe levensvisie.³⁰ Daarom was hij na 1945 zo vol lof over de technische en intellectuele vooruitgang die hij vroeger zo had verguisd, alsof hij een grote inhaalbeweging moest maken, alsof hij nog steeds de gedwongen verkettering van de vooruitgangsgedachte van zich af moest schudden. Daardoor is zijn afkeer voor het geloof en voor de positie van Van Duinkerken inzake geloofszaken zo heftig dat hun argumentatie in het debat op dit punt vastliep. Lode Roose heeft dat toen goed gezien in Brussel: het was een dovemansgesprek, maar vrienden zijn zij tot aan hun dood gebleven.

³⁰ In ditzelfde stuk schrijft Walschap: 'Kant's weerlegging van de thomistische godsbewijzen staat als kennis heel wat hooger dan die bewijzen zelf. Immanuel heeft meer Godskennis dan Thomas.'